

Kur'ân-Hadis İrtibatı Üzerine Kavramsal Bir İnceleme: Mirkâtü'l-Mefâtih Örneği

Mesut Çakır

<https://orcid.org/0000-0002-0778-4157>

Dr. Öğr. Üyesi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam
Bilimleri Bölümü, Hadis Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye

<https://ror.org/04mma4681>

mcakir@fsm.edu.tr

Atıf Bilgisi:	Çakır, Mesut. "Kur'ân-Hadis İrtibatı Üzerine Kavramsal Bir İnceleme: Mirkâtü'l-Mefâtih Örneği". <i>İslami İlimler Dergisi</i> 41 (Kasım 2025), 413-432. https://doi.org/10.34082/islamiilimler.1727910 .
Makale Türü:	Araştırma Makalesi
Etik Beyan:	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Etik Kurul İzni:	Araştırma için herhangi bir etik onay veya bilgilendirilmiş onam gerekmemektedir.
Geliş Tarihi:	26 Haziran 2025
Kabul Tarihi:	11 Kasım 2025
Yayın Tarihi:	30 Kasım 2025
Hakem Sayısı:	Bir İç Hakem – En Az İki Dış Hakem
Değerlendirme:	Çift Taraflı Kör Hakemlik
Benzerlik Taraması:	Yapıldı - intihal.net
Çıkar Çatışması:	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman:	Herhangi bir fon, hibe veya başka bir destek alınmamıştır.
Etik Bildirim:	dergiislamiilimler@gmail.com
Lisans:	CC BY-NC 4.0

Öz: Kur'ân ve sünnet arasındaki ilişki, İslam ilim geleneğinin temel yapı taşlarından biridir. Zira hadisler, Kur'ân'ın yaşanmış ve hayata geçirilmiş pratiğidir. Hz. Peygamber'in ilahî mesajı tebliğ etmenin yanı sıra onu açıklama (tebyin) görevini de üstlenmiş olması, sözlerinin doğrudan veya dolaylı biçimde Kur'ân'la irtibatlı olmasını tabii bir gereklilik hâline getirmiştir. İslam kültür ve medeniyeti, bu iki kaynağın birlikte yorumlanması ve birbirini tamamlaması esası üzerine inşa edilmiştir. Bu bağlamda hadis metinlerinin Kur'ân âyetleriyle kurduğu anlam irtibatı hadislerin doğru anlaşılması ve Kur'ân'ın yorumunda derinliğin artırılması açısından büyük önem taşır. Bu çalışmada, klasik hadis şerhçiliğinin önemli temsilcilerinden olan Ali el-Kârî'nin (öl. 1014/1605) *Mirkâtü'l-mefâtih* adlı eseri merkeze alınarak hadislerin âyetlerle ilişkilendirilme biçimi incelenmiştir. Müellifin, iktibas, îmâ, işaret ve telmih gibi yöntemleri kullanarak hadislerle âyetler arasında kurduğu bağlar teorik ve uygulamalı yönleriyle ele alınmıştır. Çalışmada bu kavramların belâgat ve usûl literatüründeki tanımları açıklanmış ve *Mirkâtü'l-mefâtih*'teki kullanım örnekleriyle karşılaştırmalı bir analiz gerçekleştirilmiştir. Ali el-Kârî'nin özellikle îmâ ve işaret kavramlarını zaman zaman esnek bir biçimde kullandığı, ancak genel olarak hadislerin âyetlerle anlam düzeyinde güçlü bir ilişki içinde yorumlandığı gözlemlenmiştir. Bu yaklaşımıyla *Mirkâtü'l-mefâtih*, hadis ile Kur'ân arasındaki derin anlam bağıni sistemli biçimde ortaya koyan seçkin şerh eserlerinden biri olarak öne çıkmaktadır. Bu yönüyle eser, klasik bir şerh örneği olmanın yanında Kur'ân-sünnet bütünlüğünü esas alan yorum anlayışının günümüzde yeniden değerlendirilmesine imkân sunan önemli bir ilmî miras olarak da dikkate alınmalıdır. Zira hadislerin anlam katmanlarını Kur'ânî bağlamda okumaya yönelik bu yaklaşım, hem metinler arası ilişkilerin nasıl kurulduğunu göstermesi bakımından tarihsel bir tecrübenin izini sürmekte hem de günümüz hadis anlayışında sıkça gündeme gelen Kur'ân'a uygunluk tartışmalarına teorik bir zemin sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Âyet, Ali el-Kârî, Mirkâtü'l-mefâtih, İktibas, İmâ, İşaret, Telmih.

A Conceptual Analysis of The Qur'an-Hadith Relationship: The Case of Mirkat al-Mafatih

Mesut Çakır

<https://orcid.org/0000-0002-0778-4157>

Assist. Prof. Dr. Fatih Sultan Mehmet Vakif University Faculty of Islamic Sciences, Department of Basic Islamic Sciences, Hadith, İstanbul, Türkiye

<https://ror.org/04mma4681>

mcakir@fsm.edu.tr

Citation:	Çakır, Mesut. "A Conceptual Analysis Of The Qur'an-Hadith Relationship: The Case Of Mirkat al-Mafatih". <i>İslami İlimler Dergisi</i> 41 (November 2025), 413-432. https://doi.org/10.34082/islamiilimler.1727910 .
Article Type:	Research Article
Ethical Statement:	It is declared that scientific, ethical principles have been followed while carrying out and writing this study, and that all the sources used have been properly cited.
Ethics committee approval:	The research does not need any ethical approvals or informed consent.
Date of submission:	26 June 2025
Date of acceptance:	11 November 2025
Date of publication:	30 November 2025
Reviewers:	One Internal & At Least Two External Reviewers
Review:	Double-blind
Plagiarism checks:	Yes - intihal.net
Conflicts of Interest:	The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest
Grant Support:	No funds, grants, or other support was received.
Complaints:	dergiislamiilimler@gmail.com
License:	CC BY-NC 4.0

Abstract: The relationship between the Qur'an and the Sunnah is one of the fundamental pillars of the Islamic scholarly tradition. The Hadith represents the living, practical application of the Qur'an. The Prophet Muhammad's duty was not only to convey the divine message, but also to elucidate it (*tabyin*); which necessitates that his words be directly or indirectly connected to the Qur'an. Islamic culture and civilization have been built upon integrated interpretation of these two complementary sources. In this context, the semantic connection between hadith texts and Qur'anic verses holds great significance, both for the accurate understanding of hadiths and for deepening Qur'anic interpretation. This study examines the hermeneutical connections drawn between hadiths and verses, focusing on *Mirkat al-Mafatih*, a major work by Ali al-Qari (d. 1014/1605), one of the prominent figures of classical hadith commentary. The article analyzes the connections the author establishes between hadiths and verses through methods such as *iqtibas*, *ima'*, *isharah* and *talmih* are analyzed from both theoretical and practical perspectives. In the study, the definitions of these concepts are first explained based on the literature of rhetoric (*balaghah*) and legal theory (*usul*), followed by a comparative analysis with examples from *Mirkat al-Mafatih*. The analysis reveals that Ali al-Qari sometimes applies the concepts of *ima'* and *isharah* with flexibility; however, overall, he consistently interprets hadiths within a strong semantic relationship with Qur'anic verses. Through this approach, *Mirkat al-Mafatih* stands out as a distinguished commentary that systematically reveals the profound semantic bond between the Hadith and the Qur'an. In this respect, the work should not be regarded merely as a classical commentary, but as a significant scholarly legacy that offers an interpretive model grounded in the integrity of the Qur'an and the Sunnah, one that deserves renewed attention today. This Qur'an-centered interpretive approach to the semantic layers of hadith provides, on the one hand, a historical insight into how intertextual relationships were established, and on the other hand, a conceptual framework for contemporary debates on the conformity of hadith to the Qur'an.

Keywords: Hadith, Verse, 'Ali al-Qari, *Mirkat al-Mafatih*, *iqtibas*, *ima'*, *isharah*, *talmih*.

Giriş

Kur'ân ve hadis, İslam'ın iki temel kaynağı olarak dinî ilimlerin şekillenmesinde vazgeçilmez bir rol oynamaktadır. Hadislerin, Kur'ân'ı açıklama, yorumlama ve uygulama şeklini ortaya koyma fonksiyonu, İslamî ilimler içinde öteden beri önemli bir tartışma konusu olmuştur. Bu noktada hadislerin âyetlerle irtibatı meselesi, yalnızca lafız düzeyinde bir benzerlik veya paralellikten ibaret olmayıp daha derin bir anlam ilişkisini içermektedir. Hadisler çoğu zaman doğrudan bir âyetin lafzını tekrar etmekten ziyade onun anlamına atıfta bulunmakta, bir kavramı açıklamakta yahut Kur'ânî bir hükme açıklık getirmektedir. Bu sebeple, hadislerin âyetlerle ilişkisi yalnızca zahirî bir benzerlik değil, anlam katmanları üzerinden kurulan çok yönlü bir irtibat şeklinde ele alınmalıdır.

Kur'ân ve hadis arasındaki bu bütünlüğü doğru anlamak, İslamî ilimlerde ileri bir kavrayış elde etmek açısından önemlidir. Hadisler, Kur'ân'ın içeriğini açıklayıcı bir role sahip olduğu için, bu iki kaynağın birbirinden bağımsız olarak ele alınması yüzeysel bir anlayışa yol açabilir. Kur'ân'ın hükümlerini, ahlakî ilkelerini ve dinî mesajlarını doğru bir şekilde anlamak için hadislerin rehberliği kaçınılmazdır. Bu bütünlük göz ardı edildiğinde, dinî metinlerin anlam kaymasına uğraması ve yanlış yorumlanması gibi ciddi sorunlar ortaya çıkabilir. Bu nedenle, Kur'ân ve hadis arasındaki anlam bağına doğru şekilde kavramak, İslam düşüncesinde temel bir gereklilik olarak görülmelidir.

Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in Kur'ân'ı tebliğ ve tebyin vazifesi, onun hadislerinin doğrudan ya da dolaylı, açık yahut örtük biçimde Kur'ân'la ilişkili olması gerektiği fikrini beraberinde getirmektedir. Nitekim bu düşünce, hadislerin şerhiyle uğraşan araştırmacıların da göz ardı edemeyeceği bir ilkeye işaret etmektedir. Ancak klasik hadis şerhlerinde bu irtibatın çoğu zaman sistematik biçimde ele alınmadığı, âyet-hadis ilişkilerinin ya yüzeysel bir biçimde atıfla sınırlandığı ya da hiç zikredilmediği görülmektedir. Günümüzde hadislerin Kur'ân'a arzı ya da daha güncel bir ifadeyle hadislerin Kur'ân'a uygunluğu gibi tartışmalarda bu mesele önem kazanmış; hadislerin Kur'ân'a dayalı bir bağlam içinde değerlendirilmesinin gerekliliği yeniden gündeme gelmiştir.

Hadislerin Kur'ân'la irtibatına dair tartışmalar, günümüzde yeniden ivme kazanmış olsa da, bu mesele İslam ilim geleneğinde köklü bir geçmişe sahiptir. Bu doğrultuda yapılan hadis şerhi araştırmaları, modern bir ihtiyaçtan değil klasik kaynakların kendi iç dinamiklerinden beslenerek yürütülmekte ve hadislerin önemli bir kısmının Kur'ân'la doğrudan ya da dolaylı olarak ilişkilendirilebileceği gerçeğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda dikkat çeken örneklerden biri, meşhur muhaddis, fakih, müfessir ve kıraat âlimi Ebü'l-Hasan Nureddin Molla Ali b. Sultan Muhammed el-Kârî el-Herevî el-Mekkî'nin (ö. 1014/1605) *Mirkâtü'l-mefâtîh* adlı eseridir. Hadislerin şerhi esnasında Kur'ân'la hadis arasındaki derin bağlantıları gözler önüne seren bu eser, klasik şerh edebiyatı içerisinde özgün bir yer işgal etmektedir. Ali el-Kârî bu eserinde hadisleri açıklarken literal anlamda bir benzerlik kurmakla yetinmeyip kelime tahlilleri, nahiv açıklamaları ve mana örgüsü çerçevesinde hemen her hadisin izahında âyetlere atıfta bulunarak hadisleri Kur'ânî bir çerçeve içinde sunmaktadır. Atıfların sadece şekilsel birer referans değil, belirli yorum stratejilerine ve anlam inşa araçlarına dayandığı göz önünde bulundurulduğunda, Kur'ân'a yapılan göndermelerin kavramsal bir düzlemde incelenmesi, klasik dönemdeki yorum biçimlerinin daha derinlikli ve sistematik bir şekilde anlaşılmasına imkân sağlayacaktır.

Bu çalışmada, kapsamlı bir araştırmanın sınırlarını aşabilecek ölçüde geniş olan konunun, belirli bir çerçevede sınırlandırılarak ele alınması tercih edilmiştir. Bu doğrultuda inceleme, Ali el-Kârî'nin *Mirkâtü'l-mefâtîh* adlı şerhinde hadislerle âyetler arasında kurduğu anlam ilişkisi üzerine yoğunlaşacaktır. Ancak burada şunu belirtmek gerekir ki, bu çalışma *Mirkâtü'l-mefâtîh*'teki hadis-âyet ilişkisinin bütünüyle tespitini değil, bu ilişkinin özellikle belirli terimler etrafında nasıl

kurulduğunu incelemeyi hedeflemektedir. Zira Ali el-Kârî, Kur'ân'la hadis arasındaki bağı kimi zaman herhangi bir terim kullanmadan doğrudan bağlam içerisinde kurmakta,^[1] kimi zaman ise bu ilişkiyi iktibas, îmâ, işaret ve telmih gibi çeşitli kavramlarla temellendirmektedir. Bu terimler arasında da farklı sıklıkta kullanımlar söz konusudur. Örneğin bazı yerlerde remz^[2] veya telvîh^[3] gibi nadiren başvurduğu kavramlar da bulunmaktadır. Dolayısıyla bu çalışmada, müellifin genel yaklaşımını ve terim tercihlerini ortaya koymak amacıyla, anlam bağı oluşturulmada daha sık başvurduğu dört temel terim çerçevesinde bir analiz yapılacaktır. Araştırma, seçilen dört kavramın *Mirkâtü'l-mefâtîh*'teki kullanımını, klasik kaynaklardaki tanımlarına uygun biçimde ve metin içi bağlamları dikkate alarak incelemektedir. Bu yöntem, hadislerin anlam zeminine dair Kur'ânî göndermelerin yanında, Ali el-Kârî'nin hadis şerhinde anlam üretme biçimini ve metinler arası ilişkiyi kavrayış tarzını da gözler önüne serecektir.

Araştırmada Ali el-Kârî ve *Mirkâtü'l-mefâtîh* adlı eserinin merkeze alınmasında birkaç önemli sebep vardır. Öncelikle Ali el-Kârî, İslâmî ilimler sahasında seçkin bir sima olup, eserleri sonraki dönem alimleri tarafından referans alınmıştır. Belâgat, fıkıh usûlü, kelâm ve tasavvuf gibi disiplinlerde vukufiyet sahibi olan müellif, hadis şerhine yaklaşımında bu çok yönlü birikimi yansıtmış, ilmî birikimi ve metodolojik yaklaşımlarıyla hem klasik hem modern araştırmalara konu olmuştur. Diğer yandan, *Mirkâtü'l-mefâtîh*, hadis şerhleri arasında içerdiği zengin ilmî malzeme ve sistematik yapısıyla öne çıkan bir eserdir. Kur'ân atıflarının yoğunluğu ve bu atıfların kavramsal düzeyde işleniş bakımından eser, araştırma konusu açısından yerinde ve gerekçeli bir tercih olarak öne çıkmaktadır. Bu doğrultuda araştırma, Kur'ân ve hadis arasında kurulan anlam ilişkisini daha yakından görmek amacıyla, eserde geçen kavramsal yaklaşımları örnekleriyle birlikte ele alacak şekilde yapılandırılmıştır.

Makalenin ilk bölümünde, Ali el-Kârî'nin hayatı ve ilmî kişiliğine kısaca temas edilecek, ardından *Mirkâtü'l-mefâtîh* adlı eserin mahiyeti hakkında ana hatlarıyla bilgi verilecektir. Devamında, eserde sıkça karşımıza çıkan iktibas, îmâ, işaret ve telmih kavramları klasik kaynaklardaki tanımlarına uygun biçimde ele alınacaktır. Son olarak, dijital tarama yöntemlerinden faydalanılarak ilgili pasajlar sistemli biçimde tespit edilecek, içeriklerine ve işlevlerine göre bu kavramların *Mirkâtü'l-mefâtîh*'te nasıl kullanıldığına dair örnekler sunulacak; böylece Ali el-Kârî'nin hadislerle Kur'ân âyetleri arasında nasıl bir bağ kurduğu anlaşılabilir çalışılacaktır.

Ali el-Kârî ve eserleri üzerine çeşitli akademik çalışmalar yapılmıştır. Yapılan bu çalışmalarda genel olarak onun hadisçiliğini yansıtan, fikhî ve kelâmî görüşlerini açıklayan eserleri ele alınmıştır. Bu çalışmalar içerisinde en kapsamlı olanı Halil İbrahim Kutlay'a ait *el-İmâm Alî el-Kârî ve eseruhû fî 'ilmi'l-hadîs* adlı eserdir. 1985 yılında Mekke Ümmü'l-Kurâ üniversitesinde yüksek lisans tezi olarak sunulmuş olan bu eser, mümtâz derecesi almış ve sonrasında yayımlanarak literatüre kazandırılmıştır. Eser, Ali el-Kârî'nin hayatını ve hadise dair eserlerini tanıtmakta, muhaddis kimliğine yönelik önemli bilgiler ve tespitler ihtiva etmektedir.^[4] Bunun yanı sıra, *Mirkâtü'l-mefâtîh* üzerine de akademik düzeyde çalışmalar yapılmıştır. Bunlardan en kapsamlısı

[1] Meselâ Ali el-Kârî, "Resûlullah her durumda Allah'ı zikrederdi" (Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî, *Sahih*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beirut: Dâru l-Hyâi't-Türâsî'l-Arabî, ts), "Hayz", 117 (No. 373)) rivayeti hakkında, "Zikir kalple ve dille olur; kalple olan zikir daha faziletlidir. Hadiste geçen zikirden maksat da budur. Aynı durum '*Ey iman edenler! Allah'ı çokça zikredin*' (el-Ahzâb 33/41) âyeti için de geçerlidir." ifadesini kullanmıştır. (Ebü'l-Hasan Nureddîn Molla Ali b. Sultân Muhammed el-Karî el-Herevî el-Mekkî, *Mirkâtü'l-mefâtîh şerhu Mişkâtî'l-Mesâbîh*, nşr. Cemâl Aytânî (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1422/2001), 2/144.) Yine "*Ey insanlar! Allah'a tövbe edin*" (Müslim, "Zikir ve Duâ", 42 (No. 2702)) hadisiyle ilgili olarak, "Buradaki 'insanlar' ifadesinden maksat müminlerdir. Çünkü '*Ey müminler! Hep birlikte Allah'a tövbe edin ki kurtuluşa eresiniz*' (en-Nûr 24/31) âyeti buna delalet etmektedir." demektedir. (bk. Ali el-Kârî, *Mirkâtü'l-mefâtîh*, 5/234.) Bu örneklerde herhangi bir terim kullanılmaksızın âyetlerle olan anlam irtibatı ifade edilmiştir.

[2] bk. Ali el-Kârî, *Mirkâtü'l-mefâtîh*, 5/27, 4/132, 5/324.

[3] bk. Ali el-Kârî, *Mirkâtü'l-mefâtîh*, 9/168, 11/308.

[4] bk. Halil İbrahim Kutlay, *el-İmâm Alî el-Kârî ve eseruhû fî 'ilmi'l-hadîs* (Beirut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1408/1987).

Rufet Şirinov tarafından hazırlanan doktora tezidir. Eserde öncelikle Ali el-Kârî'nin hayatı, ilmî kişiliği ve eserleri üzerine geniş bilgiler verilmiş ardından onun şerh metodu *Mirkâtü'l Mefâtîh* üzerinden incelenmiştir.^[5]

Çalışmamızın merkezinde yer alan îmâ, işaret, telmih ve iktibas gibi edebî sanatlar çerçevesinde de çeşitli akademik çalışmalar yapılmıştır. Ancak literatür incelendiğinde, bu çalışmaların genellikle edebî eserlerde Kur'ân ve hadis metinlerine yapılan göndermeler özelinde yoğunlaştığı görülmektedir. Başka bir ifadeyle, Kur'ân ve hadislerin edebiyat metinlerinde îmâ, işaret, telmih ve iktibas unsurlarına konu edildiği sıklıkla ele alınırken; hadis metinlerinde doğrudan Kur'ân'a yapılan göndermeleri, bu bağlamdaki îmâ, işaret, telmih ve iktibasları sistematik olarak inceleyen müstakil bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu durum, hadis metinlerinde Kur'ân'a yapılan tespiti değerlendirilmesi açısından önemli bir boşluk olduğunu göstermektedir. Bu araştırma, söz konusu boşluğu doldurmayı ve hadislerde Kur'ân'a yapılan edebî göndermeleri anlamlandırarak alana katkı sunmayı amaçlamaktadır.

1. Ali el-Kârî ve Mirkâtü'l-Mefâtîh Adlı Eseri

Ali el-Kârî, İslâmî ilimlerin hemen her alanında eserler vermiş, ilmî birikimi, disiplinler arası yaklaşımları ve yorum metodolojisiyle klasik dönem düşünce geleneğinin seçkin simalarından biri olarak kabul edilmiştir. Herat'ta doğmuş, burada temel eğitimi tamamladıktan sonra Mekke'ye yerleşerek İbn Hacer el-Heytemî (öl. 973/1566), Ali el-Müttakî (öl. 975/1567), Kutbuddîn el-Mekkî (öl. 975/1567) gibi dönemin tanınmış âlimlerinden ders almıştır. Hadis, fıkıh, kıraat, tefsir, akâid, kelâm, tasavvuf, tarih ve edebiyat gibi pek çok alanda derinleşmiş, ilmî şahsiyetiyle öne çıkmıştır. Resmî bir görev üstlenmemiş, geçimini yazdığı mushafın kenarına kıraat ve tefsirle ilgili açıklamalar ekleyerek sağlamıştır. Doğum tarihi kesin olarak bilinmeyen Ali el-Kârî, 1014/1605 yılının Şevval ayında Mekke'de vefat etmiş ve Muallâ Kabristanlığı'na defnedilmiştir.^[6]

Ali el-Kârî, döneminin en büyük şârihlerinden olup *Şerhu's-Sıfa, Cem'u'l-vesâil fi şerhi's-Şemâil, Fethu'l-mugatta şerhu'l-Muvatta, Şerhu Muhtasari'l-Menâr, Fethu bâbi'l-inâye ve Şerhu'l-Fikhi'l-ekber* isimli şerhleri, en az *Mirkâtü'l-mefâtîh* kadar meşhurdur. Bunların yanında pek çok sayıda eser telif etmiş olmakla birlikte *Mirkâtü'l-mefâtîh* onun en önemli çalışmalarından biri olarak kabul edilmektedir. Kâtip Çelebi'nin (öl. 1067/1657) "*Miškât'a yazılmış bu kıymetli eserde tüm şerh ve hâşiyeler cem edilmiştir.*"^[7] diyerek övdüğü bu eser, Hatîb et-Tebrîzî'nin (öl. 737/1336) *Miškâtü'l-Mesâbîh* adlı hadis derlemesine yazılmış geniş kapsamlı bir şerhtir. Ali el-Kârî, eseri telif sebebini, "hadis gibi şerefli bir ilim dalının öğrenimine karşı rağbetin azalması, ilim ve ilimle amel konusunda çok ciddi gevşekliğin bulunması" olarak açıklamıştır.^[8] Zengin bir kaynak içeriğine sahip olan *Mirkâtü'l-mefâtîh*, hadislerin anlamlarını merkeze alarak İslâmî ilimlerin çeşitli alanlarına dair geniş bilgiler sunmaktadır. Müellif, şerhinde hadisleri nakleden sahâbîlerin biyografilerine yer vermiş, kelime tahlilleri yaparak açıklamalarını şekillendirmiştir. Özellikle fikhî hadislerde Hanefî mezhebinin görüşlerini savunmuş, diğer mezhep görüşlerini ise yerine göre eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirmiştir. Tasavvufî açıklamalara da eserinde sıkça yer vermiş, itikada taalluk eden meselelerde Ehl-i sünnete ait görüşleri savunmuştur. Bu yönleriyle Ali el-Kârî, farklı ilim dallarını bir araya getiren disiplinler arası bir yorumcu kimliğiyle öne çıkmaktadır. Onun bu çok yönlü yaklaşımı, *Mirkâtü'l-mefâtîh*'i bir hadis şerhi olmanın ötesine taşıyarak, kelâm, fıkıh, tasavvuf ve Arap dili gibi çeşitli disiplinlerin kesişim noktasında şekillenen nadir metinlerden

[5] bk. Rufet Şirinov, *Ali el-Kârî ve Şerh Metodu (Mirkâtü'l-Mefâtîh Örneği)* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019).

[6] bk. Kutlay, *el-İmâm Ali el-Kârî ve eseruhû fi 'ilmi'l-hadis*, 65.

[7] Kâtip Çelebi Mustafa b. Abdullah, *Kesfü'z-zunûn 'an esâmi'l-fünûn* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1941), 2/1800.

[8] Ali el-Kârî, *Mirkâtü'l-mefâtîh*, 1/41.

biri hâline getirmektedir. Bu açıdan eser, klasik şerh geleneği içerisinde yöntemsel zenginliğiyle dikkat çeken mümtaz bir örnek olarak değerlendirilmeyi hak etmektedir.

Eserin özgün yönlerinden biri, hadislerle Kur'ân âyetleri arasında kurulan ilişkinin biçimidir. Ali el-Kârî, bu ilişkiyi lafzî benzerliklerin yanında bağlamsal uyum, anlam derinliği ve kavramsal bütünlük üzerinden de kurar. Hadisleri şerh ederken Kur'ân âyetlerine sistematik biçimde atıflarda bulunur; lafızdan çok mana merkezli bir yaklaşımı tercih eder. Böylece, hadisle Kur'ân arasındaki ilişkiyi tek yönlü bir açıklama biçimi olarak değil, çift yönlü bir anlam etkileşimi olarak inşa eder. Bu yaklaşımı sayesinde Ali el-Kârî, geleneksel şârih kimliğinin ötesine geçerek bir anlam kurucu konumuna yükselir. Onun *Mirkâtü'l-mefâtih*'i ise klasik bir şerh olmanın ötesinde Kur'ân-sünnet bütünlüğünü kavramsal düzeyde ortaya koyan bir metinler arası etkileşim örneği olarak değerlendirilmeyi hak eder.

Kur'ân ve hadis arasında kurulan bu anlam ilişkisini hakkıyla anlayabilmek yalnızca somut örneklerin tespitiyle sınırlı olmayıp bu ilişkinin nasıl kurulduğunu mümkün kılan kavramsal araçların çözümlenmesini de gerekli kılar. Zira anlamlar, sadece metinler üzerinden değil, onları birbirine bağlayan yorumlayıcı kavramlar ve zihinsel stratejiler aracılığıyla inşa edilir. Ali el-Kârî gibi klasik dönem âlimlerinin Kur'ân ve hadis metinleri arasında kurdukları bu irtibatı daha sağlıklı anlayabilmek için, onların başvurduğu kavramsal çerçeveyi dikkatle analiz etmek gerekir.

Bu aşamada, iktibas, îmâ, işaret ve telmih gibi klasik belâgat ve usûl kavramları devreye girmektedir. Bu kavramlar, şerh geleneğine ait teknik terimler olmanın ötesinde muhaddislerin anlam üretiminde kullandıkları yorum stratejileridir. Ali el-Kârî'nin *Mirkâtü'l-mefâtih*'te bu kavramlara düzenli biçimde yer vermesi, rivayetleri kavramsal derinliğiyle ele aldığını göstermektedir. Söz konusu terimler, eserde çoğunlukla Kur'ân ile hadis arasındaki örtük anlam ilişkilerini görünür kılmak amacıyla, bağlam içinde kullanılmaktadır. Dolayısıyla bu kavramları merkeze alan bir değerlendirme, eserin yapısal yönelimini ortaya koymakta ve şârihin anlam kurma biçimini sistematik biçimde takip etme imkânı sunmaktadır. Bu yaklaşım, indirgemeci değil; metnin iç tutarlılığına dayalı analitik bir çözümleme çabasıdır.

2. Ali el-Kârî'nin Hadislerle Âyetler Arasında Kurduğu İlişkiye Dair Kavramlar

Ali el-Kârî'nin *Mirkâtü'l-mefâtih*'inde hadislerle âyetler arasında kurduğu ilişki, belirli yöntemsel yaklaşımlar çerçevesinde şekillenmektedir. Bu ilişkileri kurarken kullandığı kavramlardan başlıcaları; iktibas, îmâ, işaret ve telmihtir. Her biri, hadis metniyle Kur'ân âyetleri arasında anlam bağı kurmada farklı bir işlev üstlenmektedir. Aşağıda bu kavramlar, tanımları ve eserdeki örnek kullanımlarıyla ayrı ayrı ele alınacaktır.

2.1. İktibas

İktibas sözlükte ateşin kıvılcımı, alevi anlamına gelen “k-b-s” (كَبَسَ) kökünden sülâsî mezid halde “ateşten kıvılcım almak” anlamında türetilmiş bir mastardır. Mecâzî yolla “ilim elde etmek” için kullanılmaktadır.^[9] Belâgatta ise âyet ve hadisin bizzat ibaresinden yapılan alıntılar için söylenen bir terimdir.^[10] Modern dönemde edebî kullanımı açısından kapsamı genişlemiş, âyet ve hadislerin yanında atasözü, kelâm-ı kibâr, şiir gibi metinlerden yapılan alıntılar için de iktibas kullanılmıştır.^[11]

[9] Ebü'l-Fazl Cemaleddin Muhammed b. Mükerrrem b. Ali b. Ahmed el-Ensârî İbn Manzûr, *Lisânü'l-'arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1414/1993), “k-b-s”, 6/167.

[10] Ebü'l-Meâlî Cemaleddin el-Hatîb Muhammed b. Abdurrahmân b. Ömer b. Ahmed el-Kazvîni, *Telhîsu'l-miftâh* (Karaçi: Mektebetü'l-Büşrâ, 1431/2010), 145.

[11] Abdurrahman Hasan el-Meydânî Habenneke, *el-Belâgatü'l-'arabiyye üsüsühâ ve 'ulûmuhâ ve fûnûnuhâ ve suverun min tabîkâtihâ bi-heykel cedîd min tarîf ve telîd* (Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 1416/1996), 2/536.

Bedî' ilminde serikât-ı şî'riyyeden olan iktibas, tazmin sanatının altında değerlendirilirken^[12] Fahreddin er-Râzî (öl. 606/1210) ile birlikte müstakil bir kavram olarak kullanılmıştır.^[13] O, iktibası özellikle Kur'ân'la ilişkilendirmiş; Hatîb el-Kazvîni ise (öl. 739/1338) Kur'ân ve hadis alıntılarının tamamını kapsayacak şekilde iktibasın tanımına sabit bir boyut kazandırmıştır.^[14] Tazmin ise şîire has alıntıyı ifade eder olmuştur.^[15]

İktibasta alıntının "Kâle Teâla", "Kâle Resûlullah" şeklinde kaynağa işaret edilmeden yapılması kaydı düşülmüştür.^[16] Alıntılanan ifade bir terkip ifade etmeli ancak çok uzun olmamalıdır.^[17] Alıntı esnasında lafız ve manada yapılan küçük değişiklikler âyet ve hadisin manasını değiştirmedeği, edebe aykırı olmadığı sürece caiz görülmüştür.^[18]

İktibas hakkında farklı tasnifler yapılmıştır. Kullanıldığı yere göre hutbe, mev'iza, ahid, na't gibi yerlerde yapılan iktibaslar makbul; gazel, risale ve kıssalardaki iktibaslar mübah; ciddiyetten uzak şiirlerdeki caiz görülmemiştir.^[19] Başka tasnifte şeriata aykırı düşmeyecek ise "makbul/müstahsen iktibas", düşecek ise "merdûd/müstehcen iktibas" şeklinde sınıflanmıştır.^[20] Metnin uzunluğu açısından âyet ve hadisin tamamının alıntılanmasına "tam iktibas", bir kısmının alıntılanmasına "nâkıs iktibas" denmiştir.^[21] Yine kullanıldığı yer itibarıyla Kur'ân'dan, hadisten; nazımda ve nesirde olmak üzere dört çeşit olduğu söylenmiştir.^[22] Mana yönünden de iktibas edilen sözün asli anlamında kullanılıp kullanılmamasına göre ikiye ayrılan bir tasnif de mevcuttur.^[23]

2.1.1. İktibasın Mirkâtü'l-Mefâtih'te Kullanımı

Ali el-Kârî tespit edilebildiği kadarıyla eserinde altmış dört yerde hadisleri iktibas yoluyla âyetlerle ilişkilendirmiştir. Bu ilişkilendirmeyi genellikle mef'ul kalıbında (مقتبس),^[24] bazen masdar (اقتباس)^[25], bir yerde de mâzî sığası (اقتبس)^[26] ile yapmıştır. Ali el-Kârî'nin iktibasla kurduğu bağlantı bazen lafız bazen de mana iledir.

Mesela, İbn Abbâs'tan nakledilen "Kim istiğfara devam ederse, Allah onun için her türlü sıkıntıdan bir çıkış yolu, her kederden kurtuluş yolu verir. Onu, beklemediği yerden de rızıklandırır."^[27] rivâyeti

[12] Abdulmuhsin b. Abdilazîz el-Asker, *el-İktibâs: Envâuh ve Ahkâmuh - Dirâse şer'iyye belâğhiyye fî'l-iktibâs mine'l-Kur'ân ve'l-Hadis* (Riyad: Mektebetü Dâri'l-Minhâc, 1425/2004), 13.

[13] el-Asker, *el-İktibâs: Envâuh ve Ahkâmuh*, 13; bu tanım için bk. Ebû Abdullah (Ebû'l-Fazl) Fahreddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin Râzî, *Nihâyetü'l-İcâz fî dirâyeti'l-i'câz*, nşr. Nasrullah Hacımüftüoğlu (Beyrut: Dâru Sâdır, 1424/2004), 173.

[14] İbrahim Kara, "Arap Belâgatında İktibas Sanatı", *Artuklu Akademi Dergisi* 8/1 (Haziran 2021), 86.

[15] Takiyyuddîn Ebû Bekir Ali b. Abdullah el-Hamevî, *Hizânetü'l-edeb ve Gâyetü'l-ereb*, nşr. Isâm Şaîtu (Beyrut: Dâru Mektebetü'l-Hilal, 2004), 2/459.

[16] Habenneke, *el-Belâgatü'l-'arabiyye*, 2/536.

[17] Ali Bulut, *Belâgat Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015), 164.

[18] Habenneke, *el-Belâgatü'l-'arabiyye*, 2/536; Besyûnî Abdülfettah Feyyûd, *Ulûmu'l-Bedî': Dirâse Târîhiyye ve Fenniyye li Usûli'l-Belâğa ve Mesâili'l-Bedî'* (Kahire: Müessesetü'l-Muhtâr li'n-Neşr ve't-Tevzî', 1436/2015), 260.

[19] Ebû'l-Mehâsin Safiyyüddîn Abdülazîz b. Serâyâ el-Hillî, *Şerhu'l-Kâfiyyeti'l-Bedî'iyye fî 'Ulûmi'l-Belâğa ve Mehâsini'l-Bedî'*, nşr. Nesîb Neşâvî (Beyrut: Dâru Sâdır, 1992), 326.

[20] Fatih Tok, *Peygamberimizin Kur'an'dan İktibâsları* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005), 12.

[21] Abdussamed Yeşildağ, "Arap Şiirinde Âyet İktibas / Quotes from the Verses in the Quran in the Arabic Poetry", *Şarkiyat Mecmuası* 27/2 (Ağustos 2016), 56.

[22] Sâdeddîn Mes'ud b. Fahreddîn Ömer b. Burhaneddîn Abdullah el-Herevî el-Horâsânî et-Teftâzânî, *el-Mutavvel*, nşr. Abdülhamid Hindâvî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1434/2013), 723.

[23] Kazvîni, *Telhîsu'l-miftâh*, 146.

[24] Örnek olarak bk. Ali el-Kârî, *Mirkâtü'l-mefâtih*, 1/154, 1/197, 1/311, 1/353, 2/327, 2/395, 2/496, 2/552, 4/313.

[25] Örnek olarak bk. Ali el-Kârî, *Mirkâtü'l-mefâtih*, 1/169, 1/192, 2/331, 4/339, 7/8, 7/441, 9/399.

[26] bk. Ali el-Kârî, *Mirkâtü'l-mefâtih*, 9/444.

[27] Süleyman b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî Ebû Dâvûd, *Sünen*, nşr. Şuayb el-Arnaût-Muhammed Kâmil Karabellî (Beyrut: Dâru'r-Risâle el-Âlemiyye, 1430/2009), "Salât", 359 (No. 1518); Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni İbn Mâce, *Sünen*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (b.y.: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-'Arabiyye, Faysal İsâ el-Bâbî el-Halebî, ts), "Edeb", 57 (No. 3819).

hakkında Ali el-Kârî: “Hadis ‘Kim Allah’a karşı gelmekten sakınırsa, Allah ona bir çıkış yolu verir. Onu beklemediği yerden de rızıklandırır.’^[28] âyetinden iktibastır.” demiştir.^[29] Yine o, Câbir’den nakledilen, Hz. Peygamber’in borçlu ölen sahâbîlerin cenaze namazlarını kılmakta geri durduğu ancak Allah’ın nasip ettiği fetihler neticesinde imkanların genişlemesiyle birlikte borçlu ölenlerin borcunun ödenme işini üzerine alarak “Ben müminlere kendi nefislerinden daha yakınım.”^[30] buyurduğu rivâyet hakkında da “Hadis ‘Peygamber, müminlere kendi canlarından daha yakındır.’^[31] âyetinden iktibastır.” demiştir.^[32] Benzer şekilde Ebû Hüreyre’den rivâyet edilen “Bana itaat eden Allah’a itaat etmiş, bana karşı gelen Allah’a karşı gelmiş olur.”^[33] hadisiyle ilgili olarak da Ali el-Kârî: “Hadis ‘Kim peygambere itaat ederse Allah’a itaat etmiş olur.’^[34] âyetinden iktibastır.” demiştir.^[35] Örneklerde görüldüğü üzere âyetlerdeki bazı cümleler benzer şekilde hadislerde vârid olmuştur. Bunlar lafız yönünden Ali el-Kârî’nin iktibas yoluyla yaptığı irtibatlardır.

Bazen de o, mana olarak iktibasa işaret etmiştir. Mesela, Ebû Sa’îd el-Hudrî’den rivâyet edilen “Kim bir kötülük görürse, onu eliyle değiştirsin. Şayet eliyle değiştirmeye gücü yetmezse, diliyle değiştirsin. Diliyle değiştirmeye de gücü yetmezse, kalbiyle düzeltsin ki bu imanın en zayıf derecesidir.”^[36] hadisi hakkında o:

“Burada (من رأى منكم) “min” edatının teb’îz için kullanılması, emr-i bi’l-marûf ve nehy-i ani’l-münkerin farz-ı kifâye olduğuna işaret etmekte ve bu görevin, ancak iyiliklerin mertebelerini ve kötülüklerin derecelerini bilen ve bunlar arasındaki ihtilafı ve ittifaklı konuları ayırt edebilen kimseler tarafından yerine getirilmesi gerektiğine bir işaret olup bu mana itibarıyla hadis, ‘İçinizden, hayra çağıran, iyiliği emredip kötülükten sakındıran bir topluluk bulunsun. İşte kurtuluşa erenler onlardır.’^[37] âyetinden iktibastır.”

demiştir.^[38]

Bir başka misalde ise Ebû Bekre’den rivâyet edilen ve birtakım fitnelerin zuhûrundan bahseden hadiste bir adam Hz. Peygamber’e “İstemediğim halde savaştan iki taraftan birine götürülürsem ve biri beni kılıcıyla öldürürse durumum ne olur?” diye sorunca Resûl-i Ekrem: “O hem senin hem kendisinin günahıyla geri döner ve cehennemliklerden olur.” buyurur.^[39] Ali el-Kârî:

“Hadisteki hüküm ‘Onlara, Âdem’in iki oğlunun haberini gerçek olarak oku. Hani ikisi de birer kurban sunmuşlardı da birinden kabul edilmiş, ötekinden kabul edilmemişti. Kurbanı kabul edilmeyen, ‘Andolsun seni mutlaka öldüreceğim’ deyince öteki, Allah, ancak kendisine karşı gelmekten sakınanlardan kabul eder diye karşılık vermişti.’^[40] âyetinden iktibastır.”

demiştir.^[41]

[28] et-Talâk 65/2-3.

[29] Ali el-Kârî, *Mirkâtü’l-mefâtîh*, 5/248.

[30] Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail Buhârî, *el-Câmi’u’s-sahîh*, nşr. Muhammed Dîb el-Bugâ (Beyrut: el-Yemâme, 1407/1987), “Kefâlet”, 5 (No. 2176); “Nafakât”, 15 (No. 5056); Müslim, “Ferâiz” 14 (No. 1619).

[31] el-Ahzâb 33/6.

[32] Ali el-Kârî, *Mirkâtü’l-mefâtîh*, 6/112.

[33] Buhârî, “Cihâd ve Sıyer”, 108 (No. 2797); “Ahkâm”, 1 (No. 6718); Müslim, “İmâre”, 32 (No. 1835).

[34] en-Nisa 4/80.

[35] Ali el-Kârî, *Mirkâtü’l-mefâtîh*, 7/223.

[36] Müslim, “İmân”, 78 (No. 49).

[37] Âl-i İmrân 3/104.

[38] Ali el-Kârî, *Mirkâtü’l-mefâtîh*, 9/323.

[39] Müslim, “Fiten”, 13 (No. 2887).

[40] el-Mâide 5/27.

[41] Ali el-Kârî, *Mirkâtü’l-mefâtîh*, 10/15.

Burada önemli bir nokta, kimi yerde Ali el-Kârî'nin "belki de", "sanki" gibi temkinli ifadelerle iktibasa işaret etmiş olmasıdır. Örneğin İbn Mes'ud'dan nakledilen "Yokluk isabet edip de onu halka arz edenin yokluğu giderilmez. Kim de onu Allah'a arz ederse, Allah onu çabuk ölümle veya çabuk zenginlikle zengin eder."^[42] rivâyeti hakkında Ali el-Kârî:

"Çabuk ölümden kasıt bir yakınının ölümüyle kendisine miras kalmasıdır, denmiştir ve belki de bu hadis 'Kim Allah'a karşı gelmekten sakınırsa, Allah ona bir çıkış yolu verir. Onu beklemediği yerden de rızıklandırır. Kim Allah'a güvenip dayanırsa Allah ona yeter.'^[43] âyetinden iktibastır."

demmiştir.^[44]

Bir diğer örnek ise Ebû Hüreyre'den rivâyet edilen "Benim bildiğimi siz bilseydiniz az güler, çok ağladınız."^[45] hadisidir. Ali el-Kârî "Sanki hadis 'Az gülüp çok ağlasınlar.'^[46] âyetinden iktibastır."^[47] demmiştir.^[47]

Ali el-Kârî'nin iktibas örnekleri incelendiğinde, bazılarının iktibasın genel tanımıyla tam örtüşmediği görülmektedir. Özellikle îmâ, işaret veya telmih gibi kavramların kapsamına girebilecek yerlerde, Ali el-Kârî'nin bunları iktibas olarak nitelendirdiği dikkat çekmektedir. Bunun yanı sıra, bazen yalnızca mana olarak iktibasa işaret etmesi, bu kullanımın klasik tarifin dışında kaldığını göstermektedir. Ayrıca, Ali el-Kârî'nin kimi yerlerde temkinli ifadelerle iktibasın varlığını dile getirmesi, onun bu terimi kullanırken esnek davrandığı izlenimi vermektedir.

2.2. İmâ ve İşaret

Ali el-Kârî'nin *Mirkâtü'l-mefâtih*'te hadislerle âyetler arasında kurduğu anlam bağıını tesis ederken başvurduğu yöntemlerden ikisi îmâ ve işarettir. Belâgat ilminde bu iki terim genellikle birbirinin yerine kullanılmakta, aralarında anlam farkı gözetilmemektedir. Ancak fıkıh usûlü literatüründe bazı âlimler bu kavramları teknik çerçevede birbirinden ayırarak farklı yönlerine dikkat çekmişlerdir. Ne var ki, Ali el-Kârî'nin kullanım tarzı bu ayrımı net biçimde yansıtmamaktadır. Eserde yer alan örnekler incelendiğinde, kimi zaman bu iki kavramı eş anlamlı olarak kullandığı, kimi zaman ise fıkıh usûlündeki ayrımı gözetmiş olabileceği düşünülmektedir. Bu belirsizlik sebebiyle, îmâ ve işaret kavramları bu çalışmada aynı başlık altında ele alınacak, tanımları ve örnek kullanımları birlikte değerlendirilecektir.

İmâ kelimesi, sözlükte "baş veya el ile işaret etmek" anlamına gelen "v-m-e" (و م ا) kökünden türetilmiştir.^[48] İşaret ise "ş-v-r" (ش و ر) kökünden gelir ve el, göz veya baş hareketleriyle bir şeyi ifade etmeye yönelik anlamlar içerir.^[49]

İmâ ve işaret, belâgatta aynı anlamda kullanılmış ve kinâye sanatının altında ele alınmıştır.^[50] Bu iki kavram, az vasıtayla yapılan ve işaret ettiği anlama delâleti gizli olan kinaye anlamına gelir.^[51]

[42] Ebû Dâvûd, "Zekât", 28 (No. 1645); Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevra et-Tirmizî, *Sünen*, nşr. Ahmed Muhammed Şâkir vd. (Mısır: Matba'atu Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1395/1975), "Zühd", 18 (No. 2326). Tirmizî hadis hakkında "hasen-sahih-garib" demmiştir.

[43] et-Talâk 65/2-3.

[44] Ali el-Kârî, *Mirkâtü'l-mefâtih*, 5/248.

[45] Buhârî, "Rikâk", 27 (No. 6120); "Eymân ve Nüzûr", 2 (No. 6261).

[46] et-Tevbe 9/82.

[47] Ali el-Kârî, *Mirkâtü'l-mefâtih*, 9/520.

[48] Ebû'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed ez-Zebîdî, *Tâcü'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, nşr. Komisyon (Kuveyt: Dâru'l-Hidâye, 1422/2001), 1/500; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 15/413.

[49] İsmail b. Hammad el-Cevherî, *es-Sihâh tâcü'l-lüga ve sihâhü'l-'arabiyye*, nşr. Ahmed Abdülğafûr Attar (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyi'n, 1407/1987), 2/704; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 4/434; Ahmed b. Muhammed b. Alî el-Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-münîr* (Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, ts), 1/125.

[50] Ali Bulut, *Belâgat; Meânî - Beyân - Bedî'* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2019), 275.

[51] Bulut, *Belâgat*, 284.

Ebû Ya'kûb es-Sekkâkî'ye (öl. 626/1229) göre îmâ ve işaret, kinâye başlığı altında ta'rîz, telvîhle beraber yer alırken,^[52] muasır Arap edebiyatçılarından Ahmed el-Hâşimî (öl. 1362/1943),^[53] Ahmed Mustafa el-Merâğî (öl. 1371/1952)^[54] ve Abdurrahman Habenneke el-Meydânî (öl. 1397/1978)^[55] de îmâ ve işareti aynı taksimle ele almıştır.

Fıkıh usulü ilminde ise bu iki kavram; lafzın mânaya delaletinin tarz ve keyfiyeti bakımından tasnifi olan delalet şekillerinin içerisinde yer almaktadır.^[56] İşaretin delaleti kavramı Ebû Zeyd ed-Debûsî (öl. 430/1039) ile literatüre girmiş olsa da öncesinde Ebû Bekir el-Cessâs (öl. 370/981) tarafından işaretin delaleti diye isimlendirilmeden kullanıldığı görülmüştür. Mütakellimîn usûl eserlerinde bu delalet türünün ortaya çıkışı ise Ebû Hâmid el-Gazzâlî (öl. 505/1111) ile birlikte olmuş, sonrasında Seyfeddîn el-Âmidî (öl. 631/1233) ve İbnü'l-Hâcib (öl. 646/1249) ile eserlerde bir delalet türü olarak yer almıştır.^[57] Debûsî işaretin delaletine "Kelamın siyakının gerektirmediği ve kapsamadığı ancak kendisinde bir ziyade veya noksanlık olmaksızın bizzat zahirin anlamıyla gerektirdiği şeydir." derken^[58] Gazzâlî bunu "Özellikle kastedilmeksizin lafza tabi olan şey." olarak ifade etmiştir.^[59] Serahsî (öl. 483/1090) ise işaretin delaletini "Siyakın kendisi için olmadığı ancak kendisinde lafzın manasında fazlalık ve noksanlık olmaksızın derin araştırma ve düşünmekle biliniş belagatin sağlandığı ve icazın açığa çıktığı delalettir." şeklinde tanımlamıştır.^[60] Yani işaretin delaletiyle sabit olan anlam, aslında sözden kastedilmeyen bir anlamdır ve ancak düşünmekle anlaşılır.

Îmânın delaleti ise Eş'arî-mütakellimîn usûl anlayışında "Hükümün münasib vasfa bağlanmasından o vasfın söz konusu hükümün illeti olduğunun anlaşılmasıdır." diye tanımlanmıştır.^[61] Yani bu delalet türü ile, sözün mefhumundan onun söz konusu hükümlerin illeti olduğu hemen anlaşılır. Ancak işaretin delaletine yer veren Hanefîler ilgili tasnifte îmânın delaletine yer vermemiştir.^[62]

Bu delalet türleri zaman içerisinde bazı küçük farklarla ele alınmıştır ancak İbnü'l-Hâcib kendisinden önce yapılmamış bir tasnifle^[63] konumuza ait olan îmâ ve işaret kavramlarını gayri sarîh mantûk yani açıkça söylenmeyen ama lafzın içinde bulunan anlam kategorisinde ele almıştır. Buna göre; eğer anlam, konuşanın doğrudan kastı içinde yer almakla birlikte, lafızda açıkça belirtilmeyen bir illet kolaylıkla çıkarılabiliyorsa bu îmâdır. Ancak söz konusu anlam, konuşanın doğrudan kastı olmaksızın lafzın yapısında örtük biçimde bulunuyor ve ancak dikkatli bir analizle ortaya çıkabiliyorsa bu işarettir.^[64] Bu ayırım, hem anlama biçimi hem de konuşanın kastı açısından îmâ

[52] Ebû Ya'kûb Sirâcüddîn Yûsuf b. Ebû Bekir b. Muhammed b. Alî el-Hârizmî es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, nşr. Naîm Zarzûr (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1407/1987), 415.

[53] Ahmed b. İbrahim el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa fi'l-me'ânî ve'l-beyân ve'l-bedî'*, nşr. Yûsuf es-Sumeylî (Beirut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 1420/1999), 288-290.

[54] Ahmed Mustafa el-Merâğî, *Ulûmu'l-belâğa* (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1414/1993), 305-306.

[55] Habenneke, *el-Belâgatü'l-'arabiyye*, 2/141.

[56] Bahsi geçen delalet şekilleri; sarîh mantuk, işaretin delâleti, îmânın delâleti, iktizanın delâleti, mefhum-ı muvafakat ve mefhum-i muhalefet olarak ifade edilmektedir.

[57] Davut İltaş, *Fıkıh Usûlünde Mütakellimîn Yönteminin Delalet Anlayışı* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006), 242-243.

[58] Ebû Zeyd Abdullah b. Ömer b. İsâ ed-Debûsî, *Takvîmu'l-edille fi'l-usûl*, nşr. Halil Muhyiddîn el-Meys (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1421/2001), 130.

[59] Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *el-Müstasfâ min 'ilmi'l-usûl*, nşr. Muhammed Abdüsselâm (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1413/1993), 263.

[60] Ebû Bekir Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, nşr. Ebû'l-Vefâ el-Afgânî (Beirut: Dâru'l-Mâ'rife, 1395/1975), 1/236.

[61] Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 264.

[62] Hanefî usulcülerini ise delalet türlerini ibarenin delaleti, işaretin delaleti, nassın delaleti ve iktizânın delaleti olarak sınıflandırır. bk. (Ebû'l-Hasan Nureddîn Molla Ali b. Sultan Muhammed el-Karî el-Herevî el-Mekki, *Şerhu Muhtasari'l-Menâr el-Müsemmâ Tavzihü'l-mebânî ve tenkîhü'l-me'ânî*, nşr. İlyas Kaplan (Beirut: Dâru Sâdir, 1427/2006), 260-268.

[63] İltaş, *Fıkıh Usûlünde Mütakellimîn Yönteminin Delalet Anlayışı*, 242-243.

[64] Ebû Amr Cemâleddin Osman b. Ömer İbnü'l-Hâcib, *Şerhu Muhtasari'l-Müntehâ*, nşr. Muhammad Hasan Muhammed Hasan İsmail (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424/2004), 3/160.

ve işaret arasında anlamlı bir fark olduğunu gösterir. İmâ, daha çok irade ile bağlantılı iken işaret, metnin iç yapısında gizli olan bir anlam potansiyelini ifade eder.

Ali el-Kârî'nin *Mirkâtü'l-mefâtih*'te bu iki kavrama yüklediği anlamın klasik tasniflerle ne ölçüde örtüştüğü örnek analizlerle açıklanacaktır. Örnekler, imâ ve işaret kavramlarının teorik ayrımları gözeterek mi yoksa eş anlamlı yapılar olarak mı kullanıldığını ortaya koyacaktır.

2.2.1. İmâ ve İşaretin Mirkâtü'l-Mefâtih'te Kullanımı

Ali el-Kârî, *Mirkâtü'l-mefâtih*'te kırk beş yerde imâ yoluyla hadisleri âyetlerle ilişkilendirmektedir. Genellikle bu bağlantıyı, "*Burada/hadiste Allah Teâlâ'nın şu kavline imâ vardır.*" şeklinde ifade eder. Bu ifadeler, doğrudan alıntıdan ziyade, anlam düzeyinde bir yönlendirmeyi ve çağrışım kurmayı hedeflemektedir. Bazı yerlerde ise, imânın bir tür zihni kavrayış olduğuna işaret ettikten sonra, bu bilginin Kur'ân'daki karşılığını doğrudan bir âyetle açıklamaktadır. Bu da imânın kavramsal ve içerik temelli bir yöntem olarak değerlendirildiğini göstermektedir.

Bu yaklaşımına örnek olarak, Ebû Hüreyre'nin rivayet ettiği, duası reddolunmayacak kişiler arasında zikredilen mazlumla ilgili hadiste, Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "*Allah, bir zaman sonra da olsa mutlaka yardım edeceğim demiştir.*"^[65] Bu hadis ile ilgili olarak Ali el-Kârî, "*Burada, Allah'ın zalime mühlet verdiği fakat onu ihmal etmediğine bir imâ vardır.*"^[66] dedikten sonra, "*Zalimlerin yaptıklarından Allah'ı gafil sanma*"^[67] mealindeki âyeti zikretmiştir. Burada dikkat çeken husus, doğrudan bir alıntı yapılmaksızın, hadisin anlamıyla âyet arasında kurulan örtük bağlantıdır. Bu da Ali el-Kârî'nin anlam merkezli bir irtibat kurma çabasını ortaya koymaktadır.

Benzer şekilde, Enes b. Mâlik'in naklettiği "*Şu üç özellik kimde bulunursa o iman tadını alır...*"^[68] hadisinde geçen "*Allah kendisini kurtardıktan sonra tekrar küfre dönmeyi ateşe atılmak gibi kötü görmek.*" ifadesini Ali el-Kârî, "*Bu, kişinin İslam üzere doğması ile masiyetten korunması ve bu halde sürekli kalması ya da küfrün karanlıklarından imanın nuruna çıkarılması anlamına gelir.*" diyerek açıklamakta, ardından "*Burada Allah, iman edenlerin velisidir; onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır.*"^[69] mealindeki âyete bir imâ vardır." diyerek hadisle âyet arasındaki tematik örtüşmeyi vurgular.^[70]

Yine İbn Ömer'in rivayet ettiği "*İkinci namazını kaçıranın sanki ailesi ve malı noksanlaştırılmış gibidir.*"^[71] hadisi bağlamında, Ali el-Kârî, ikinci namazının özellikle zikredilme sebebini açıklarken, bu vaktin insanların alışverişle meşgul olduğu bir zaman olduğuna dikkat çeker ve "*Bu açıdan hadiste, Öyle er kişiler vardır ki, onları ne ticaret ne de alışveriş Allah'ı zikretmekten alıkoyar.*"^[72] mealindeki âyete bir imâ vardır." ifadesini kullanır.^[73]

Benzer bir imâ, Enes b. Mâlik'ten nakledilen ve cehennem ehlinin ağlamasına dair ifadeler içeren hadis bağlamında görülmektedir. Hz. Peygamber'in "*Ağlamıyorsanız ağlamaya çalışın...*"^[74] şeklindeki uyarısı üzerine Ali el-Kârî, bu ifadenin duygusal olmanın ötesinde, dinî bir bilinçle

[65] Tirmizî, "De'avât", 129 (No. 3598); İbn Mâce, "Siyâm", 48 (No. 1752). Tirmizî hadis hakkında "hasen" demiştir.

[66] Ali el-Kârî, *Mirkâtü'l-mefâtih*, 5/130.

[67] İbrâhîm 14/42.

[68] Buhârî, "İmân", 8 (No. 16), 12 (No. 21); "İkrâh", 93 (No. 6542); Müslim, "İmân", 67 (No. 43).

[69] el-Bakara 2/257

[70] Ali el-Kârî, *Mirkâtü'l-mefâtih*, 1/142.

[71] Buhârî, "Mevâkît", 13 (No. 527); Müslim, "Mesâcid" 200 (No. 626).

[72] en-Nur 24/37.

[73] Ali el-Kârî, *Mirkâtü'l-mefâtih*, 2/281.

[74] Ahmed b. Ali b. el-Müsenâ et-Temîmî el-Mevsilî Ebû Ya'lâ, *Müsned*, nşr. Hüseyin Selim Esed (Dimaşk: Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, 1404/1984), 7/161 (No. 4134). *Müsned*'i tahkik eden Hüseyin Selim Esed "isnadı oldukça zayıftır" demiştir.

şekillenmiş ahlâkî bir sorumluluğu yansıttığını ifade eder ve “*Burada, ‘Az gülsünler, çok ağlasınlar.*”^[75] mealindeki âyete bir îmâ vardır.” der.^[76]

Benzer şekilde, Abdullah b. Mes’ûd’un naklettiği ve Hz. Peygamber’in Ebû Bekir’le olan dostluğunu vurguladığı hadiste geçen, “*Allah sizin arkadaşınızı dost edinmiştir.*”^[77] cümlesiyle ilgili olarak da, “*Arkadaşınız mecnun değildir.*”^[78] âyetine bir îmâ bulunduğunu belirtir.^[79] Bu ifade, doğrudan âyeti zikretmeden, hadisin anlam dünyasını Kur’ânî bağlama yerleştirme çabasının bir göstergesidir.

Ali el-Kârî’nin benzer bir yöntemi altmış yerde işaret kavramı ile uyguladığı görülmektedir. Bu çerçevede genellikle “*Burada Allah Teâlâ’nın şu kavline işaret vardır.*” şeklinde bir ifade kullanır. Örneğin, Matar b. Ukâmîs’in rivayet ettiği “*Allah bir kulunun bir yerde ölmesine hükmettiğinde o kulunun işini oraya yöneltir.*”^[80] hadisini yorumlarken, “*Allah’ın ‘Hiç kimse nerede öleceğini bilemez.*”^[81] mealindeki âyetine işaretle kul oraya gider ve orada ölür.” demektedir.^[82]

Câbir’den nakledilen “*Sizden biriniz cuma gününde kardeşini yerinden kaldırmayın. Sonra da onun yerine gidip kendisi oturmasın. Fakat ‘Yer açın’ desin.*”^[83] hadisindeki “*Yer açın.*” ifadesiyle ilgili olarak o, “*Ey iman edenler! Size: ‘Meclislerde yer açın’ denilince yer açın ki Allah da size genişlik versin.*”^[84] âyetine işaret bulunduğunu ifade eder.^[85]

Yine Esmâ bint Yezîd’in rivayet ettiği ve kıyamet günü cennete hesapsız girecek bazı kişilere dair hadiste, “*Yanlarını yataklardan uzak tutanlar...*”^[86] ifadesi ile ilgili olarak da, “*Onlar geceleyin yanları yataklardan uzaklaşır, Rablerine yalvarırlar...*”^[87] mealindeki âyete işaret ettiğini belirtir.^[88]

Bu örnekler göstermektedir ki Ali el-Kârî, îmâ ve işaret kavramlarıyla hadislerin anlamını Kur’ân bağlamında derinleştirmekte, böylece iki temel kaynak arasında organik bir bağ kurmaktadır. Lafzî bir benzerliğe değil, anlam düzeyinde bir örtüşmeye dayalı bu yaklaşım, onun hadis serhinde benimsediği anlam merkezli ve bütüncül yöntemi ortaya koymaktadır.

Yukarıdaki örnekler dikkatle incelendiğinde, Ali el-Kârî’nin hadislerle âyetler arasında kurduğu îmâ ve işaret temelli irtibatların benzer nitelikler taşıdığı görülmektedir. Onun bu iki terimi az da olsa bir arada kullandığı da olmuştur. Bir aradaki kullanımlarında terimler arasında bir farklılık gözetildiği anlaşılmaktadır.

Örnek vermek gerekirse, Hz. Ali’den rivayet edilen ve Resûlullah’ın vitir namazının sonunda yaptığı, “*Allah’ım! Öfkenden rızana; cezandan affına sığınırım. Senden sana sığınırım. Sana övgü-yü saymakla bitiremem. Sen kendini nasıl övdüysen öylesin.*”^[89] şeklindeki duada, “*Senden sana*

[75] et-Tevbe 9/82.

[76] Ali el-Kârî, *Mirkâtü’l-mefâtîh*, 10/349.

[77] Müslim, “Fezâil”, 3 (No. 2383).

[78] et-Tekvîr 81/22.

[79] Ali el-Kârî, *Mirkâtü’l-mefâtîh*, 11/166.

[80] Tirmizî, “Kader”, 11 (No. 2147). Tirmizî hadis hakkında “sahih” demiştir.

[81] Lokman 31/34.

[82] Ali el-Kârî, *Mirkâtü’l-mefâtîh*, 1/289.

[83] Müslim, “Selâm”, 30 (No. 2178).

[84] el-Mücâdele 58/11.

[85] Ali el-Kârî, *Mirkâtü’l-mefâtîh*, 3/434.

[86] Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali el-Beyhakî, *Şu’abü’l-îmân*, nşr. Abdul’alî Abdulhamîd Hâmîd (Riyad: Mektebetü’r-Rüşd, 1423/2003), 4/538 (No. 2974).

[87] es-Secde 32/16.

[88] Ali el-Kârî, *Mirkâtü’l-mefâtîh*, 10/223.

[89] Ebû Dâvûd, “Salât”, 338 (No. 1427); Tirmizî, “Da’avât” 113 (No. 3566); Ebû Abdurrahman Ahmed b. Ali b. Şuayb en-Nesâî, *Sünen*, nşr. Abdülfettah Ebû Gudde (Halep: Mektebü’l-Matbûâtü’l-İslâmiyye, 1406/1986), “Kiyâmu’l-leyl”, 51 (No. 1747). Tirmizî hadis hakkında “hasen-garib” demiştir.

sığınırım." ifadesi üzerine Ali el-Kârî'nin yaptığı yorum dikkat çekicidir. Ona göre bu cümlede "Allah, kendisine karşı (gelmekten) sizi sakındırıyor."^[90] mealindeki âyete bir îmâ, "Şu hâlde Allah'a koşun."^[91] mealindeki âyete bir işaret ve "Bütün varlığıyla Allah'a yönel."^[92] mealindeki âyete ise bir telmih bulunmaktadır." diyerek, aynı hadisten hareketle üç farklı bağlam türüne yönelmiştir.^[93]

Bu yorumda îmâ, hadisin anlamıyla doğrudan örtüşen bir bağlantı olarak kendini göstermektedir. Gerçekten de "Senden sana sığınırım." ifadesi, "Allah, kendisine karşı gelmekten sizi sakındırıyor." mealindeki âyetin anlam düzeyindeki karşılığıdır. Hadisteki sığınma talebi, âyetteki sakındırmanın bir tür cevabıdır. Buna karşılık, "Şu hâlde Allah'a koşun." âyetiyle kurulan işaret temelli ilişki, usûlcülerin işaret tanımına uygun olarak daha kapalı bir yön taşır. Zira âyet, bağlam itibarıyla genel anlamda Allah'a yönelmeyi emretmektedir; bunun bir biçimi de Allah'a sığınmak olabilir. Ancak bu doğrudan değil, zımnî bir anlam yoluyla kurulmuş bir ilişkidir. "Bütün varlığıyla Allah'a yönel." âyetiyle olan bağlantı ise daha da kapalılık arz eder. Bu yönelmenin birçok biçimi olabilir; sığınmak, bunlardan sadece biridir. Ayrıca ilgili âyet, genel olarak ihlâs, gayret, ibadetle meşguliyet ve tevekkül gibi anlamlarla yorumlanmıştır.^[94] Bu nedenle burada yapılan atıf, telmih boyutunda kalmakta, yani daha dolaylı bir çağrışıma dayanmaktadır. Bu çok yönlü yorum, Ali el-Kârî'nin îmâ ve işaret kavramlarını usûl literatüründeki anlamlarına uygun şekilde kullandığını ve aralarındaki ayrımı gözettiğini ortaya koymaktadır.

Benzer bir ilişki, Ebû Hüreyre'den nakledilen kutsî bir hadiste de görülmektedir. Hadiste Allah Teâlâ şöyle buyurur: "Ey Âdemoğlu! Sen infak et, Ben de sana infak edeyim." Bu ifade üzerine Ali el-Kârî, hadisin ilk bölümünü "Sizin yanınızdakiler tükenir, Allah katında olan ise bâkîdir."^[95] mealindeki âyete îmâdır." diyerek açıklamış, ardından bu ifadenin anlamını "Fânî olan dünya malından infak et ki, âhirette yüce derecelere erişesin." şeklinde özetlemiştir. Burada infakın âhret karşılığına dikkat çekilmiştir. Hemen ardından gelen "Bunun manası, sana verdiğim rızıktan insanlara ver ki, Ben de sana rızık vereyim." cümlesiyle birlikte ise "Siz her ne harcarsanız, Allah onun yerine yenisini verir."^[96] mealindeki âyete işaretidir." demiştir.^[97] Burada da dikkat çeken husus, hadisin ilk kısmının âhret bağlamına yönlendirilerek îmâ kavramıyla ilişkilendirilmesi, ikinci kısmının ise dünyevî karşılık yönüyle ele alınarak işaret kavramı çerçevesinde değerlendirilmesidir. İmâ, anlam düzeyinde âhret eksenli bir çağrışım kurarken; işaret, infakın dünyevî karşılığına dair âyetin delaletinden istifade eder.

Bu örnekler, Ali el-Kârî'nin hadis-âyet ilişkisini yüzeysel bir lafzî benzerlik üzerinden değil; anlam, bağlam ve delalet düzlemlerinde çok katmanlı bir şekilde kurduğunu göstermektedir. Ayrıca bir arada yer verildiğinde îmâ ve işaret kavramlarını klasik usûl anlayışıyla uyumlu bir şekilde uyguladığı da görülmektedir.

2.3. Telmih

Telmih lügatte hızlı ve kısa bir bakış anlamındaki "l-m-h" (لَمْح) kökünden türeyen bir mastar olup aniden parılatmak, ışılatmak manasına gelir.^[98] Belâgatta ise yazar ya da şairin bir kısma,

[90] Âl-i İmrân 3/28.

[91] ez-Zâriyât 51/50

[92] el-Müzzemmil 73/8.

[93] Ali el-Kârî, *Mirkâtü'l-mefâtih*, 3/315.

[94] Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b Mes'ûd b Muhammed el-Ferrâ' el-Begavî, *Meâlimü't-Tenzil*, nşr. Muhammed Abdullah en-Nemr vd. (Riyad: Dâru Taybe, 1417/1997), 8/255.

[95] en-Nahl 16/96.

[96] es-Sebe 34/39.

[97] Ali el-Kârî, *Mirkâtü'l-mefâtih*, 4/318.

[98] İbn Manzûr, *Lisânü'l-'arab*, "l-m-h", 2/582.

şiiir veya nesire atıfta bulunması fakat atıfta bulunduğu şeyi açıkça belirtmemesi olarak ifade edilmektedir.^[99]

Telmihi bir kavram olarak ilk defa Fahreddin er-Râzî'nin tanımladığı ifade edilir.^[100] O, telmihi "sözün içinde yaygın bir mesele, nâdir şiiire veya meşhur bir kıssaya işaret edilmesi" şeklinde tarif etmiştir.^[101] Kazvî'nin *Telhîsü'l-Miftâh*'ından itibaren bedî' konuları arasında yer almış, "bir kıssa veya şiiire onu zikretmeden işaret etmektir" diye açıklanmıştır.^[102]

Telmihteki en önemli nokta, hatırlatılan şeyin uzun uzadıya açıklanmayıp birkaç sözcükle îmâ edilmesidir.^[103] *Telhîs*'te bu durum "يَدُونِ ذِكْرِهِ" şeklinde kayıtlanmıştır.^[104] Burada yapılan îmâ, birçok kimsenin, hiç olmazsa mütehassis kişilerin bilebileceği cinsten olmalıdır. Aksi halde okuyucu îmâyı anlayamayacağından yapılan telmih bir önemi kalmaz.^[105]

Telmihte tabii bir üslup kullanılmalı, sözün kaynağı zikredilmemekle birlikte telmih yapıldığı, hatta neye telmihte bulunulduğu anlaşılır olmalıdır.^[106] Eğer kaynak doğrudan zikredilirse müphemiyet ortadan kalktığı için telmih yapılmış olmaz veya zayıf bir telmih söz konusu olur.^[107]

2.3.1. Telmihin Mirkâtü'l-Mefâtîh'teki Kullanımı

Ali el-Kârî, eserinde hadislerle Kur'ân âyetleri arasında kurduğu anlam bağlarında zaman zaman telmih sanatına başvurmuştur. O, eserinin çeşitli yerlerinde toplamda on iki defa telmih terimini doğrudan veya dolaylı biçimde kullanmıştır. Bu atıfların dokuzunda "تلميح" masdar sigası ile, ikisinde "مح" mazi fiil sigasıyla ve birinde de "يلمح" muzari fiil sigasıyla "Allah'ın şu sözüne telmih vardır" tarzında ifadeler yer alır. Bu yönüyle Ali el-Kârî'nin telmihi kelime kökü ve klasik belâgat geleneği içindeki teknik işlevi çerçevesinde bilinçli bir şekilde kullandığı görülmektedir. Bu noktada Ali el-Kârî'nin telmih kullanımına dair örnekler üzerinden değerlendirme yapmak mümkün olacaktır.

İlk örnekte, Ebû Hüreyre'den nakledilen ve Resûlullah'ın "Beldelerin Allah'a en sevimli olanı mescitlerdir. Beldelerin Allah'a en sevimsiz yerleri ise çarşı ve pazarlardır" hadisi yer almaktadır. Ali el-Kârî bu hadis üzerine, Şerefüddîn et-Tîbî'den (öl. 743/1343) nakille, hadiste geçen "belde" vurgusunun "Güzel beldenin bitkisi Rabbinin izniyle güzel çıkar. Kötü olandan ise faydasız bitkiden başka bir şey çıkmaz..."^[108] mealindeki âyete telmih olduğunu belirtir.^[109] Buradaki ilişki, doğrudan konu örtüşmesinden değil; "belde" kavramının iki metinde de belirgin bir şekilde yer almasıyla kurulmaktadır. Hz. Peygamber'in mescit ve pazar yerleriyle ilgili tasnifi, Kur'ân'daki güzel ve kötü belde metaforuna telmih yoluyla bir göndermede bulunmaktadır.

Bir başka örnekte, yine Ebû Hüreyre'nin rivayet ettiği şu hadis yer alır: "Bir topluluk oturduğu mecliste Allah'ı anmaz ve peygamberlerine salavat getirmezse, bu meclis onlar için bir nedamet olur. Allah dilerse onlara azap eder, dilerse mağfiret eder."^[110] Bu hadisle ilgili olarak Ali el-Kârî,

[99] Habenneke, *el-Belâgatü'l-'arabiyye*, 2/542.

[100] İsmail Durmuş, "Telmih", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 29 Ağustos 2024).

[101] Râzî, *Nihâyetü'l-îcâz*, 173.

[102] Kazvî, *Telhîsü'l-miftâh*, 148.

[103] İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü* (İstanbul: Kapı Yayınları, 2020), "telmih", 460.

[104] Kazvî, *Telhîsü'l-miftâh*, 148.

[105] Mehmet Yardımcı, "Yunus Emre'de Telmih", *Uluslararası Yunus Emre Sempozyumu Bildirileri Dizisi 2*, ed. İbrahim Baştuğ (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 1995), 69/473-487.

[106] Mehmet Ali Yekta Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi: Belâgat* (İstanbul: Gökkuşbu Yayınları, ts), 282.

[107] Ahmet Kartal, "Türk Edebiyatında Belâgat Çalışmaları ve 'Tezad' ve 'Telmih' Sanatlarına Eleştirel Bir Bakış", *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 16/1 (2007), 413-428.

[108] el-A'raf 7/58.

[109] Şerefüddîn Hüseyin b. Muhammed b. Abdullah et-Tîbî, *el-Kâşif 'an hakâ'iki's-sünen*, nşr. Abdülhamid Hindâvî (Riyad: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 1417/1997), 3/930.

[110] Tirmizî, "Da'avât", 8 (3380). Tirmizî hadis hakkında "hasen-sahih" demiştir.

"Eğer onlar kendilerine zulmettiklerinde sana gelseler ve Allah'tan günahlarının bağışlamasını dileseler ve Peygamber de onlara bağışlama dileseydi, elbette Allah'ı tövbeleri çok kabul edici ve çok merhametli bulacaklardı."^[111] meâlindeki âyete telmih bulunduğunu ifade eder.^[112] Âyette bağışlanma ve affedilmenin yolu olarak Resûlullah'a yönelme ve onun bağışlanma dileği öne çıkarılmıştır. Hadiste ise meclislerde Hz. Peygamber'e salavat getirilmemesinin pişmanlık sebebi olacağı belirtilmektedir. Her iki metinde de affin vesilesi olarak Resûlullah'a yönelme ve onu anmanın önemi vurgulanmakta; bu benzerlik telmih ilişkisini doğurmaktadır.

Benzer şekilde, Abdullah b. Abbâs'tan nakledilen, Resûlullah'ın "Yavrucuğum, sana bazı kaideler öğreteyim..." diye başlayan ve "Allah'ın emirlerini gözet ki, Allah da seni gözetip korusun..."^[113] şeklinde devam eden hadisinde geçen "Allah'ı önünde bulursun." ifadesiyle ilgili olarak da Ali el-Kârî, "Biz insana şah damarından daha yakınız."^[114] mealindeki âyete telmih olduğunu belirtmiştir.^[115] O, bu ifadeyi Allah'ın kuluna olan yakınlığının bir işareti olarak yorumlamış, hadisteki ifadeyi ise bu yakınlığın mükâfat boyutu üzerinden açıklamıştır. Bu bağlamda, Allah'ın kuluna olan yakınlığına telmihle işaret edilmekte, hadiste ise bu yakınlığın nasıl kazanılacağı gösterilmektedir.

Ali el-Kârî'nin telmih kullanımına dair dikkat çekici bir diğer örnek, Ebû Zer el-Gıfârî'nin naklettiği ve Hz. Peygamber'in "Ehl-i beyt'im, Nuh'un gemisi gibidir..." şeklindeki meşhur hadisine yöneliktir. Ebû Zer'in bu hadisi aktarırken "Beni bilen bilir, bilmeyenler de bilsin ki ben Ebû Zer'im..."^[116] şeklinde bir giriş yapması, Ali el-Kârî'ye göre Abdullah b. Amr'ın "Gökkubbenin altında ve yeryüzünün üstünde Ebû Zer'den daha doğru sözlü kimse yoktur." rivâyetine telmih teşkil eder.^[117] Bu söylem, bilgilendirme amacı yanında güven telkin eden bir tanıtım işlevi görmektedir. Bu durum, ilgili rivâyete anlam düzeyinde bir telmih ilişkisini mümkün kılmaktadır.

Ne var ki, aynı hadiseye ilişkin farklı bir bağlamda, Ali el-Kârî'nin bu defa işaret terimini kullandığı görülmektedir. Ebû Zer'in yine Kâbe önünde yaptığı bir başka konuşmada naklettiği "Sabah namazından sonra güneş doğuncaya kadar, ikindiden sonra da güneş batıncaya kadar nafîle namaz yoktur..."^[118] hadisini açıklarken Ali el-Kârî, yine Abdullah b. Amr'ın yukarıdaki rivâyetine atıfta bulunmakta, fakat bu sefer onun sözünü "hadiste bu söze işaret vardır" şeklinde ifade etmektedir.^[119] Bu örnek, Ali el-Kârî'nin telmih ve işaret kavramlarını yer yer birbirine yakın anlamlarda kullandığını, bağlamın öne çıktığı durumlarda terimlerin değişebileceğini göstermektedir.

Netice olarak, Ali el-Kârî'nin hadislerle âyetler arasında kurduğu telmih ilişkileri, klasik belâgat ilmindeki telmih tanımına büyük ölçüde uygunluk arz etmektedir. Telmihte, doğrudan ifade edilmeyen bir metne ya da manaya, okuyucu veya dinleyicinin zihninde çağrışım oluşturacak şekilde atıf yapılır. Ali el-Kârî'nin örneklerinde bu çağrışımlar ya kullanılan kavramlar üzerinden ya da içerikteki anlam paralellikleri yoluyla kurulmuştur. Ancak zaman zaman aynı ilişkiye farklı kavramlarla temas etmesi, terim kullanımı konusunda kesin sınırlar gözetmediğini de göstermektedir. Bu da, onun yaklaşımının daha çok anlam merkezli ve bağlamsal olduğunu ortaya koymaktadır.

[111] en-Nisâ 4/64.

[112] Tîbî, *el-Kâşif*, 5/1376.

[113] Tirmizî, "Kıyâme", 59 (No. 2516). Tirmizî hadis hakkında "hasen-sahih" demiştir.

[114] Kâf 50/16.

[115] Ali el-Kârî, *Mirkâtü'l-mefâtih*, 9/490.

[116] Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah b. Muhammed Hâkim en-Nisâbüri, *el-Müstedrek 'ale's-Sahihayn*, nşr. Mustafa Abdulkâdir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1411/1990), 27373 (No. 3312). Hâkim hadis hakkında "senedi Müslim'in şartlarına sahih bir hadistir ancak Buhârî ve Müslim bu hadisi rivayet etmemişlerdir" derken Zehebî, hadisin râvilerinden Mufaddal b. Salih'den Tirmizî'nin rivâyette bulunduğunu ve onu zayıf gördüğünü ifade etmiştir.

[117] Ali el-Kârî, *Mirkâtü'l-mefâtih*, 11/327.

[118] Ebû Abdullâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, *Müsned*, nşr. Şuayb el-Arnaût vd. (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001), 35/365 (No. 21462). Hadis hakkında *Müsned*'i tahkik eden Şuayb el-Arnaût "sahih li gayrihi" demiştir.

[119] Ali el-Kârî, *Mirkâtü'l-mefâtih*, 3/124.

Sonuç

Kur'ân ve hadis arasındaki ilişkinin doğru şekilde kurulması, İslam düşüncesinin temel referanslarını sağlıklı bir zeminde değerlendirmek ve hadis metinlerinin anlam çerçevesini doğru tayin etmek açısından büyük bir ehemmiyet arz etmektedir. Zira Resûl-i Ekrem'in sözleri, doğrudan ya da dolaylı olarak Kur'ân'la irtibatlıdır ve onun beyan, tebliğ ve tebyin fonksiyonlarının birer tezahürü olarak değerlendirilmelidir. Bu doğrultuda hadislerin âyetlerle olan anlam ilişkisini keşfetmek, rivâyetlerin mahiyetini anlamının ötesinde Kur'ân-sünnet bütünlüğünü daha derinlikli bir şekilde kavramaya hizmet etmektedir.

Bu çalışmada, hicrî XI. asır hadis şârihlerinden Ali el-Kârî'nin *Mirkâtü'l-mefâtih* adlı şerhinde, hadisleri âyetlerle nasıl ilişkilendirdiği tespit edilmeye çalışılmış; Ali el-Kârî'nin iktibas, îmâ, işaret ve telmih terimlerini nasıl kullandığı, bu terimlerin şerh yöntemindeki yeri değerlendirilmiştir. Yapılan incelemeler göstermektedir ki Ali el-Kârî, hadisleri yorumlarken Kur'ân'a sık sık müracaat etmekte, âyetlerin lafız ve anlam düzleminde hadislerle olan irtibatını farklı biçimlerle ortaya koymaktadır. Özellikle kelime izahlarında, dil bilimsel yapıları açıklarken veya hadisin anlamını pekiştiren bir bağlam kurarken âyetlerden faydalanmakta; bunu yaparken de bazen doğrudan iktibasa başvurmakta, bazen de îmâ, işaret veya telmih yoluyla âyet-hadis ilişkisini kurmaktadır.

Her bir yöntemi belâgat ilmi açısından dikkate almakla birlikte, Ali el-Kârî'nin bu terimleri kullanırken tam bir terminolojik tutarlılık gözetmediği de dikkat çekmektedir. Müellifin, bu terimleri kullanırken yer yer serbest davrandığı, özellikle îmâ ve işaret kavramlarını çoğu zaman eş anlamlı biçimde kullandığı, kimi zaman ise bu terimleri klasik usûlcülerin çizdiği sınırlara uygun biçimde birlikte ele aldığı, buna karşılık iktibas ve telmih terimlerinde belâgat geleneğine daha yakın bir kullanım tercih etse de belâgat kitaplarında verilen tanımların sınırlarına her zaman birebir riayet etmediği de görülmüştür. Ayrıca müellifin aynı hadise bir yerde telmih, başka bir yerde işaret dediği örnekler de dikkat çekmektedir. Bu durum, onun ya kendi iç tutarlılığına dayalı bir kullanım tercih ettiğini veya ilgili terimleri her zaman teknik anlamlarıyla değil, bazen de açıklayıcı nitelikte bir şerh dili olarak kullandığını ya da şerh boyunca dil ve terim tercihlerini gözden geçirme fırsatı bulamadığını düşündürmektedir.

Ali el-Kârî'nin hadislerle âyetler arasında kurmaya çalıştığı anlam irtibatı, onun bir hadis şârihi olarak rivayetleri sadece açıklamakla kalmayıp Kur'ân'la hadis arasında inşa ettiği anlam köprüleri aracılığıyla metinler arası derinlikli bir okumaya imkân sunduğunu göstermektedir. Onun şerhi, âyet-hadis ilişkisini şekli bir paralellikten ziyade, anlam merkezli, bağlama duyarlı ve belâgat ilminin inceliklerine açık bir tarzda kurduğunu ortaya koymaktadır. Ali el-Kârî'nin Kur'ân'la hadis arasında kurduğu bu ilişki, çoğu zaman doğrudan atıflar yoluyla, kimi zaman ise yaptığı açıklamalarla açık ve anlaşılır bir şekilde ortaya konmakta; bu yönüyle yorumlarında tekellüften uzak, metnin doğasına uygun bir yaklaşım sergilemektedir. Bu yönüyle *Mirkâtü'l-mefâtih*, Kur'ân-sünnet ilişkisinin klasik dönemde nasıl kurulduğuna dair zengin bir veri kaynağı olarak durmaktadır.

Bu makale, Kur'ân-hadis irtibatına dair çok yönlü yorum imkânlarının yalnızca bir boyutuna, yani Ali el-Kârî'nin şerhinde görülen kavramsal bütünlük ve anlam inşasına dayalı yaklaşımına odaklanmıştır. Elde edilen bulgular, klasik hadis şerhçiliğinin metni açıklamakla sınırlı kalmayıp, Kur'ân'la anlam düzleminde bütünleştirme çabası taşıdığını da göstermektedir. Bu durum, şerh faaliyetinin aynı zamanda metinler arası etkileşim kuran sistematik bir anlam üretme süreci olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda çalışma, hem klasik şerh geleneğinin yorum gücünü hem de günümüzde hadislerin Kur'ân'a uygunluğu etrafında şekillenen tartışmalara katkı sunabilecek tarihsel bir tecrübeyi görünür kılmaktadır.

Sonuç olarak, bu çalışma göstermektedir ki, *Mirkâtü'l-mefâtih*'te kullanılan iktibas, îmâ, işaret ve telmih yöntemleri, hadislerin Kur'ân'la nasıl anlam irtibatı kurduğunu somut örneklerle ortaya koymakta ve bu konuda sistematik bir perspektif geliştirmeye zemin hazırlamaktadır. Zira klasik şerh metinlerinin fikhî ve kelâmî yorumların yanında belâgat ilmi ve anlam-bilimsel çalışmalara da kaynaklık ettiği unutulmamalıdır. Dolayısıyla, iktibas, îmâ, işaret ve telmih kavramları, edebî sanatlar yahut belâgat terimleri olarak incelenmesinin yanında hadis-Kur'ân irtibatının tespitinde kullanılabilir işlevsel birer analiz kategorisi olarak yeniden ele alınmalıdır. Böyle bir yaklaşım, hem şerh geleneğindeki terminolojik kullanımların daha sağlıklı anlaşılmasını sağlayacak hem de hadislerin Kur'ân'la ilişkisi, hadislerin Kur'ân'a uygunluğu gibi tartışmalara daha sağlam bir zemin sunacaktır. Bu kavramların her biri ayrı ayrı detaylı çalışmalara konu edilerek, hadislerin Kur'ân'la olan irtibatına dair daha sistemli ve derinlikli bir anlayış geliştirilebilir. Son olarak bu makalenin, hadislerin Kur'ân'la olan irtibatı, sünnetin Kur'ân'a uygunluğu ve metin şerhi konusunda yapılacak yeni araştırmalara bir zemin teşkil etmesi hedeflenmektedir.

Kaynakça

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî. *Müsned*. nşr. Şuayb el-Arnaût vd. 50 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001.
- Ali el-Kârî, Ebû'l-Hasan Nureddîn Molla Ali b. Sultân Muhammed el-Herevî el-Mekkî. *Mirkâtü'l-mefâtîh şerhu mişkâti'l-mesâbih*. nşr. Cemâl Aytânî. 11 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1422/2001.
- Ali el-Kârî, Ebû'l-Hasan Nureddîn Molla Ali b. Sultân Muhammed el-Herevî el-Mekkî. *Şerhu Muhtasari'l-Menâr el-müsemmâ tavzîhü'l-mebânî ve tenkîhü'l-me'ânî*. nşr. İlyas Kaplan. Beyrut: Dâru Sâdır, 1427/2006.
- Asker, Abdulmuhsin b. Abdilazîz. *el-İktibâs: Envâuh ve Ahkâmuh - Dirâse şer'iyye belâğiyye fi'l-iktibâs mine'l-Kur'ân ve'l-Hadîs*. Riyad: Mektebetü Dâri'l-Minhâc, 1425/2004.
- Begavî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b Mes'ûd b Muhammed el-Ferrâ'. *Meâlimü't-Tenzîl*. nşr. Muhammed Abdullah en-Nemr vd. Riyad: Dâru Taybe, 1417/1997.
- Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali. *Şu'abü'l-îmân*. nşr. Abdul'alî Abdulhamîd Hâmid. 14 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1423/2003.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail. *el-Câmi'u's-sahîh*. nşr. Muhammed Dîb el-Bugâ. 6 Cilt. Beyrut: el-Yemâme, 3. Basım, 1407/1987.
- Bulut, Ali. *Belâgat; Meânî - Beyân - Bedî'*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 12. Basım, 2019.
- Bulut, Ali. *Belâgat Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015.
- Cevherî, İsmail b. Hammad. *es-Sihâh tâcü'l-lüga ve shâhü'l-'arabiyye*. nşr. Ahmed Abdülğafûr Attar. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1407/1987.
- Debûsî, Ebû Zeyd Abdullah b. Ömer b. İsmâ. *Takvîmu'l-edille fi'l-usûl*. nşr. Halil Muhyiddîn el-Meys. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1421/2001.
- Durmuş, İsmail. "Telmih". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 29 Ağustos 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/telmih>
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî. *Sünen*. nşr. Şuayb el-Arnaût-Muhammed Kâmil Karabellî. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'r-Risâle el-Âlemiyye, 1430/2009.
- Ebû Ya'lâ, Ahmed b. Ali b. el-Müsennâ et-Temîmî el-Mevsilî. *Müsned*. nşr. Hüseyin Selim Esed. 13 Cilt. Dimaşk: Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, 1404/1984.
- Feyyûd, Besyûnî Abdülfettah. *Ulûmu'l-Bedî': dirâse târîhiyye ve fenniyye li usûli'l- belâğa ve mesâli'l-bedî'*. Kahire: Müessesetü'l-Muhtâr li'n-Neşr ve't-Tevzî', 1436/2015.
- Feyyûmî, Ahmed b. Muhammed b. Alî. *el-Misbâhu'l-münîr*. 2 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, ts.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. *el-Müstasfâ min 'ilmi'l-usûl*. nşr. Muhammed Abdüsselâm. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1413/1993.
- Habenneke, Abdurrahman Hasan el-Meydânî. *el-Belâgatü'l-'arabiyye üsüsühâ ve 'ulûmuhâ ve fününuhâ ve suver min tatbikatihâ bi-heykel cedîd min tarîf ve telîd*. 2 Cilt. Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 1416/1996.
- Hamevî, Takiyyuddin Ebû Bekir Ali b. Abdullah. *Hizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*. nşr. Isâm Şüaytû. 2 Cilt. Beyrut: Dâru Mektebeti'l-Hilal, 2004.

- Hâşimî, Ahmed b. İbrahîm. *Cevâhiru'l-belâğâ fi'l-me'ânî ve'l-beyân ve'l-bedî'*. nşr. Yûsuf es-Sumeylî. Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 1420/1999.
- Hillî, Ebü'l-Mehâsin Safiyyüddîn Abdülazîz b. Serâyâ. *Şerhu'l-Kâfiyeti'l-bedî'iyye fi 'ulûmi'l-belâğâ ve mehâsini'l-Bedî'*. nşr. Nesîb Neşâvî. Beyrut: Dâru Sâdır, 1992.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. *Sünen*. nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 2 Cilt. b.y.: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-'Arabiyye, Faysal İsa el-Bâbî el-Halebî, ts.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemaleddin Muhammed b. Mükerrrem b. Ali b. Ahmed el-Ensârî. *Lisânü'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1414/1993.
- İbnü'l-Hâcib, Ebû Amr Cemâleddin Osman b. Ömer. *Şerhu Muhtasarı'l-Müntehâ*. nşr. Muhammad Hasan Muhammed Hasan İsmail. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-'İlmiyye, 1424/2004.
- İltaş, Davut. *Fıkıh Usûlünde Mütakellimîn Yönteminin Delalet Anlayışı*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006.
- Kara, İbrahim. "Arap Belâgatında İktibas Sanatı". *Artuklu Akademi Dergisi* 8/1 (2021), 86. <https://doi.org/10.34247/artukluakademi.886616>
- Kartal, Ahmet. "Türk Edebiyatında Belâgat Çalışmaları ve 'Tezad' ve 'Telmih' Sanatlarına Eleştirel Bir Bakış". *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 16/1 (2007), 413-428.
- Kâtip Çelebi Mustafa b. Abdullah. *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-fünûn*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1941.
- Kazvînî, Ebü'l-Meâlî Cemaleddin el-Hatîb Muhammed b. Abdurrahmân b. Ömer b. Ahmed. *Telhîsu'l-miftâh*. Karaçi: Mektebetü'l-Büşrâ, 1431/2010.
- Kutlay, Halil İbrahim. *el-İmâm Alî el-Kârî ve eseruhü fi 'ilmi'l-hadîs*. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1408/1987.
- Merâgî, Ahmed Mustafa. *Ulûmü'l-belâğâ*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-'İlmiyye, 1414/1993.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî. *Sahîh*. nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, ts.
- Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b Ali b Şuayb. *Sünen*. nşr. Abdülfettah Ebû Gudde. 8 Cilt. Halep: Mektebü'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, 2. Basım, 1406/1986.
- Nîsâbü'rî, Ebû Abdullah Muhammed b Abdullah b Muhammed Hâkim en-. *el-Müstedrek 'ale's-Sahihayn*. nşr. Mustafa Abdulkâdir Atâ. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-'İlmiyye, 1411/1990.
- Pala, İskender. *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*. İstanbul: Kapı Yayınları, 2020.
- Râzî, Ebû Abdullah (Ebü'l-Fazl) Fahreddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. *Nihâyetü'l-icâz fi dirâyeti'l-i'câz*. nşr. Nasrullah Hacımüftüoğlu. Beyrut: Dâru Sâdır, 1424/2004.
- Saraç, Mehmet Ali Yekta. *Klasik Edebiyat Bilgisi: Belâgat*. İstanbul: Gökkubbe Yayınları, ts.
- Sekkâkî, Ebû Ya'kûb Sirâcüddîn Yûsuf b. Ebû Bekir b. Muhammed b. Alî el-Hârizmî. *Miftâhu'l-'ulûm*. nşr. Naîm Zarzûr. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-'İlmiyye, 1407/1987.
- Serahsî, Ebû Bekir Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed. *Usûlü's-Serahsî*. nşr. Ebü'l-Vefâ el-Afgânî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Mâ'rife, 1395/1975.
- Şirinov, Rufet. *Ali el-Kârî ve Şerh Metodu (Mirkâtul'l-Mefâtih Örneği)*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.
- Teftâzânî, Sâdeddîn Mes'ud b. Fahreddîn Ömer b. Burhaneddîn Abdullah el-Herevî el-Horâsânî. *el-Mutavvel*. nşr. Abdülhamid el-Hindâvî. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-'İlmiyye, 3. Basım, 1434/2013.

- Tîbî, Şerefüddîn Hüseyin b. Muhammed b. Abdullah. *el-Kâşif 'an hakâ'iki's-sünen*. nşr. Abdülhamid el-Hindâvî. 13 Cilt. Riyad: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 1417/1997.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevra. *Sünen*. nşr. Ahmed Muhammed Şâkir vd. 5 Cilt. Mısır: Matba'atu Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1395/1975.
- Tok, Fatih. *Peygamberimizin Kur'ân'dan İktibâsları*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005.
- Yardımcı, Mehmet. "Yunus Emre'de Telmih". *Uluslararası Yunus Emre Sempozyumu Bildirileri Dizisi* 2. ed. İbrahim Baştuğ. 473-487. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 1995.
- Yeşildağ, Abdussamed. "Arap Şiirinde Âyet İktibas / Quotes from the Verses in the Quran in the Arabic Poetry". *Şarkiyat Mecmuası* 27/2 (Ağustos 2016), 43-66.
- Zebîdî, Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed. *Tâcü'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*. nşr. Komisyon. 40 Cilt. Kuveyt: Dâru'l-Hidâye, 1422/2001.